New Geopolitics Research
Bi-Quarterly Journal
E. ISSN: 3060-7140

The Link between Weak Governance and the Growth of Terrorism in Iraq

Ayoub Hattavian[1]✉, **Parham PourRamezan**[2]

1. Corresponding author; M.A. in International Relations, Faculty of low and political science, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: ayoub.hattavian@ut.ac.ir
2. Researcher, Middle East Conflict and Cooperation Group, Center for Scientific Research and Strategic Studies of the Middle East, Tehran, Iran.

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:
Received 27 January 2026
Received in revised form 29 April 2026
Accepted 02 Jun 2026

Keywords:
Political economy,
Terrorism,
Instability,
Security,
Iraq.

ABSTRACT

This study, situated within the framework of political economy, examines the relationship between weak governance and terrorism in Iraq, with particular emphasis on the period following the fall of Saddam Hussein. Given Iraq's turbulent and complex historical background, the country represents an ideal case study for analyzing how economic policies, social inequalities, and political transformations have contributed to the rise of terrorism. The primary objective of this research is to identify the economic and political factors influencing the emergence and persistence of terrorism in Iraq since the collapse of Saddam Hussein's regime. Based on the aforementioned considerations, this research adopts a qualitative methodology and employs a descriptive–analytical approach to address the central research question: How have post-Saddam economic and political developments in Iraq either increased or decreased terrorist activities in the country? It should be noted that this study seeks to examine the hypothesis that economic conditions are closely associated with the escalation of terrorist activities in Iraq. According to this hypothesis, the inefficiency of political and economic institutions has fueled the persistence of violence and facilitated the formation of extremist discourses. Finally, the qualitative analysis of the data indicates that adverse economic conditions—such as unemployment, poverty, and political instability—function as facilitating factors for the emergence and expansion of terrorist groups. These conditions not only generate feelings of frustration and despair among young people, but also create a fertile environment for the recruitment of new members by dissatisfied and radical groups. Consequently, improving economic conditions can significantly contribute to reducing terrorist activities and strengthening stability and security in this country.

Cite this article: Hattavian, A.; PourRamezan, P. (2026). The Link between Weak Governance and the Growth of Terrorism in Iraq. *New Geopolitics Research*, *3* (1), 173-190.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: https://doi.org/10.22034/nrpg.2026.2051785.1047

Introduction

In the contemporary era, globalization has become an undeniable phenomenon, through which political, economic, social, environmental, and technological interactions have become deeply intertwined beyond national borders. This growing interdependence and the expansion of interactional depth necessitate a multidimensional perspective for understanding many scientific concepts. Political economy emerges from such a perspective. Political economy is an analytical framework for examining political and social phenomena, emphasizing the reciprocal effects of economic, political, social, and security structures on one another, as well as the interdependence of national, regional, and international levels in shaping the emergence and evolution of phenomena.

The economic and political conditions of Iraq following the collapse of the Ba'ath Party and the establishment of a new political regime—characterized by greater political pluralism and a multiplicity of actors—demonstrate the extent to which achieving national consensus and consolidating a new political order influence either the mitigation or intensification of cleavages and conflicts among newly empowered groups, including Shiites and Kurds. These dynamics also significantly affect the prospects for attaining security and sustainable development. With the consolidation of a new political order after the Western-led coalition invasion under U.S. leadership, the inclusion of previously marginalized Shiite and Kurdish actors, and the sidelining of traditionally dominant Sunni elites, Iraq's political economy underwent a fundamental transformation.

The reciprocal reinforcement and deep interconnection between security, stability, and development constitute a widely accepted and indisputable premise in development and security studies. One of the principal drivers of development is the establishment of stability and the reduction of violence. The proliferation of violence and insecurity across multiple levels complicates the political economy of a society and leads to underdevelopment. Conversely, underdevelopment and the increasing complexity of political dynamics influencing economic processes contribute to the persistence of violence and the reproduction of cycles of insecurity within a society. Iraq is among the countries that have faced such a predicament over recent decades. On the one hand, it has experienced widespread insecurity and violent internal conflicts. On the other hand, following the reconfiguration of political forces after the fall of the Ba'ath regime, its economic and developmental trajectories have suffered profound stagnation.

As economic resources increasingly diminished due to the gradual elimination of state rents and opportunities for marginalized groups, and as a new order with distinct characteristics took shape in Iraq, favorable conditions emerged for the rise of sectarian violence and cycles of terrorism. The unequal distribution of resources and opportunities, along with asymmetries in access to state rents, have significantly influenced Iraq's political and economic landscape, creating fertile ground for the escalation of violence and the distortion and interruption of development processes. Drawing upon the theory of neoliberal institutionalism, this study seeks to answer the following question: How have post-Saddam economic and political transformations in Iraq either increased or decreased terrorist activities in the country?

Method

This study relies on available economic and social data and statistics and seeks to examine terrorism in Iraq through a descriptive-analytical approach by elucidating the relationships among these variables. In other words, violence and terrorism in Iraq constitute the primary subject of analysis, while economic, political, and social factors influencing them are treated as

explanatory parameters. Based on the theoretical framework adopted in this research, the emergence of a limited access order as a result of the unequal distribution of wealth and power has led to the deepening of sectarian identities and their prioritization over national identity. The spillover of this phenomenon into Iraq's political, economic, and social structures has resulted in the emergence of ineffective institutions and immature legal frameworks.

Results

An examination of Iraq's economic and social indicators reveals that periods of intensified violence are associated with the deterioration of these indicators, while reductions in violence coincide with their improvement. Likewise, whenever economic and social indicators worsen, public dissatisfaction and violence increase. This bidirectional relationship indicates that political stability and social justice are essential prerequisites for sustainable development and the reduction of violence in Iraq. Within the framework of a limited access order, the effectiveness of institutions and legal systems serves to reinforce this reciprocal relationship.

The findings further demonstrate that the collapse of several political, economic, and social institutions in Iraq following the U.S. invasion did not lead to the emergence of stable and inclusive institutions, although it resulted in the formation of a rent-based, patron-client system. The order that emerged within this system constitutes a fragile and unstable limited access order. In such an order, mechanisms for controlling violence and maintaining stability are based on coalitions between ruling elites and individuals or organizations possessing coercive capacity, with the continuity of these coalitions dependent upon the allocation of privileges and restricted access to power.

The persistence and consolidation of the limited access order in Iraq, coupled with the strengthening of ethnic and sectarian identities over national identity, have weakened the state and reduced its legitimacy in monopolizing the use of violence. Under these conditions, political instability has become a chronic phenomenon in the country. This instability has also significantly affected economic and social policymaking.

Conclusions

By examining the average values of key social, economic, and political indicators during periods of violence in Iraq, this study concludes that the emergence of a limited access order and the intensification of ethnic and sectarian identities have subjected Iraq's political sphere, and consequently, its social and economic spheres to profound fluctuations. The occupation of Iraq in 2003 initially led to an increase in gross domestic product, primarily due to the facilitation of oil exports. However, the impacts of previous wars manifested themselves in other indicators—such as unemployment, inflation, and poverty—in an entirely adverse manner.

From 2003 to 2013, although Iraq experienced bloody internal conflicts, gradual improvements were observed in its social and economic conditions. In other words, political and security instability resulting from identity-based and sectarian conflicts did not completely halt the development process but merely reduced its pace. Ultimately, the limited access order proved to be ineffective in the face of the powerful emergence of ISIS, leading to a complete disruption of the country's development trajectory. Consequently, GDP declined sharply, while unemployment, inflation, and poverty expanded significantly. This trend was further exacerbated by the outbreak of the COVID-19 pandemic and the restrictions associated with it.

Low levels of political stability and insufficient state effectiveness have allowed terrorist groups and opposition factions to exploit state weakness and intensify instability. The weak control of corruption has fueled public dissatisfaction and exacerbated ethnic and sectarian

divisions. Accordingly, the data demonstrate how failures in structural reforms and effective governance have directly fueled cycles of violence and instability, which in turn have further undermined governance indicators. This complex interaction between governance indicators and cycles of violence underscores the necessity of addressing the structural and political roots of instability in Iraq.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی
دوفصلنامه علمی
شاپا الکترونیکی: ۷۱۴۰-۳۰۶۰

ارتباط میان حکمرانی ضعیف و رشد تروریسم در عراق

ایوب حطاویان[۱] ✉، پرهام پور رمضان[۲]

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: ayoub.hattavian@ut.ac.ir
۲. پژوهشگر، گروه کشمکش و همکاری در خاورمیانه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۲

کلیدواژه‌ها:
اقتصاد سیاسی،
تروریسم،
بی‌ثباتی،
امنیت،
عراق.

چکیده

این پژوهش در بستر اقتصاد سیاسی به بررسی ارتباط میان حکمرانی ضعیف و تروریسم در عراق، با تأکید بر دوره پس از سقوط صدام حسین می‌پردازد. با توجه به تاریخچه پرتنش و پیچیده عراق، این کشور، یک مورد مطالعاتی ایده‌آل برای تحلیل نحوه تأثیرات سیاست‌های اقتصادی، نابرابری‌های اجتماعی و دگرگونی‌های سیاسی، بر افزایش تروریسم به حساب می‌آید. هدف این پژوهش شناسایی عوامل اقتصادی و سیاسی مؤثر بر بروز تروریسم در عراق از زمان سقوط رژیم صدام حسین تاکنون است. حال باتوجه به موارد مذکور، این پژوهش با استفاده از روش کیفی و با رویکرد توصیف و تحلیل در نظر دارد تا به پرسش پژوهش یعنی، چگونگی تأثیر تحولات اقتصادی و سیاسی در عراقِ پساصدام، بر افزایش یا کاهش فعالیت‌های تروریستی در این کشور، پاسخ دهد. شایان ذکر است که این پژوهش تلاش می‌کند، این فرضیه را بررسی کند که وضعیت اقتصادی با افزایش فعالیت‌های تروریستی در عراق مرتبط است. بر اساس این فرضیه، ناکارآمدی نهادهای سیاسی و اقتصادی، به استمرار خشونت و شکل‌گیری گفتمان‌های افراطی دامن زده است. در نهایت با تحلیل داده‌های کیفی این طور برآورد شده است که شرایط اقتصادی ضعیف، نظیر بیکاری، فقر و عدم ثبات سیاسی، به عنوان عاملی تسهیل‌کننده برای ظهور و گسترش گروه‌های تروریستی عمل می‌کند. این شرایط نه‌تنها موجب احساس ناامیدی در میان جوانان می‌شود، بلکه زمینه‌ساز جذب نیروهای تازه‌نفس برای گروه‌های ناراضی می‌شود؛ بنابراین بهبود شرایط اقتصادی می‌تواند به کاهش فعالیت‌های تروریستی کمک شایانی کند و ثبات و امنیت را در این کشور تقویت نماید.

استناد: حطاویان، ایوب؛ پور رمضان، پرهام (۱۴۰۵). ارتباط میان حکمرانی ضعیف و رشد تروریسم در عراق، *پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی*، ۳ (۱)، ۱۷۳-۱۹۰.

ناشر: دانشگاه لرستان

DOI: https://doi.org/10.22034/nrpg.2026.2051785.1047

مقدمه

امروزه جهانی شدن این موضوع انکارناپذیر است که تعاملات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و تکنولوژی در ورای مرزها، از درهم‌تنیدگی گسترده‌ای برخوردار است. این درهم‌تنیدگی و گسترش عمق تعاملات فهم بسیاری از مفاهیم علمی را مستلزم اتخاذ دیدگاهی چند بعدی می‌کند. اقتصاد سیاسی، برآمده از چنین دیدگاهی است.

اقتصاد سیاسی یک رهیافت علمی برای بررسی پدیده‌های سیاسی و اجتماعی است. این رهیافت بر تأثیرات متقابل مؤلفه‌ها و ساختارهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و امنیتی بر یکدیگر و وابستگی متقابل سطوح گوناگون ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در تأثیرگذاری بر روند ظهور پدیده‌ها تأکید دارد. پس از فروپاشی منطقِ جنگ سرد و نظام دو قطبی از یک سو و محوریت یافتن نظام اقتصاد سیاسی در معادلات جهانی و منطقه‌ای از سوی دیگر، توجه به مؤلفه‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی و برهم کنش آنها بر یکدیگر، کلید فهم بسیاری از تحولات جهانی از جمله در منطقه غرب آسیا شده است (کاظمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۵). وضعیت اقتصادی و سیاسی عراق پس از سقوط حزب بعث و روی کار آمدن رژیم سیاسی جدید که از تکثر و تعدد بازیگران سیاسی بیشتری برخوردار است، نشان می‌دهد که چگونگی دستیابی به توافق ملی و تثبیت نظم سیاسی جدید تا چه اندازه در کاهش یا گسترش شکاف‌ها و درگیری‌ها میان نیروهای آزاد شده، از جمله شیعیان و کردها، و امکان یا امتناع دستیابی به امنیت و توسعه پایدار تأثیرگذار است. با تثبیت نظم سیاسی جدید، پس از حمله ائتلاف غربی به رهبری آمریکا و ورود بازیگران شیعی و کردِ طرد شده و همچنین به حاشیه رانده شدنِ بازیگران سنتی مسلط، که غالباً سنی هستند، اقتصاد سیاسی آن کشور دچار تغییر اساسی شده است.

قوام‌بخشی متقابل و درهم‌تنیدگی رابطه میان امنیت، ثبات و توسعه مقوله‌ای پذیرفته شده و انکارناپذیر در مطالعات مرتبط با توسعه و امنیت است. یکی از پیشران‌های اصلی توسعه، برقراری ثبات و کاهش خشونت است. بسط خشونت و ناامنی در سطوح گوناگون به پیچیده شدن وضعیت اقتصاد سیاسی جامعه و توسعه نیافتگی می‌انجامد. همچنین توسعه نیافتگی و پیچیده شدن معادلات سیاسی مؤثر بر فرایندهای اقتصادی خود به استمرار خشونت و بازتولید چرخه‌های ناامنی در یک جامعه می‌انجامد. یکی از کشورهایی که در چند دهه اخیر با چنین مخمصه‌ای روبه‌رو بوده، عراق است. این کشور از یک سو شاهد ناامنی گسترده و نزاع‌های درونی خونباری بوده و از سوی دیگر با تغییر آرایش نیروهای سیاسی پس از سقوط رژیم بعث، روندهای اقتصادی و توسعه‌ای آن، دچار رکود عمیقی شده‌اند. با کاهش روز افزون منابع اقتصادی از طریق حذف تدریجی رانت‌ها و فرصت‌های دولتی برای گروه‌های به حاشیه رانده شده و شکل‌گیری مجدد نظمی با مختصات جدید درعراق، بستر مناسب برای زایش خشونت فرقه‌ای و چرخه‌های ترور در آن کشور شکل گرفت. توزیع نامتوازن منابع و فرصت‌ها و ناهمسانی در بهره‌برداری از رانت‌های دولتی، سپهر سیاسی و اقتصادی عراق را تحت تأثیر قرار داده و زمینه را برای رشد خشونت و تحریف و توقف فرایند توسعه در آن کشور مهیا کرده است (Haddad, 2016: 18).

در پژوهش پیش رو، سعی شده است با تکیه بر نظریه نهادگرایی نئولیبرال به این سؤال پاسخ داده شود که تحولات اقتصادی و سیاسی در عراق پساصدام، چگونه بر افزایش یا کاهش فعالیت‌های تروریستی در این کشور تأثیر گذاشته است؟ از این رو بر مبنای این نظریه، چرخه‌های خشونت و بازیابی متوالی تروریسم در عراق را از طریق رویکردی مرکب از اقتصاد و سیاست در بستر تاریخی بررسی می‌کنیم. فرضیه این مقاله بر این اساس استوار است که وضعیت اقتصادی با افزایش فعالیت‌های تروریستی در عراق مرتبط است. بر اساس این فرضیه، ناکارآمدی نهادهای سیاسی و اقتصادی، به استمرار خشونت و شکل‌گیری گفتمان‌های افراطی دامن زده‌است.

مبانی نظری

جهانی شدن

جهانی شدن، پدیده چند وجهی است که از طریق مبادله کالاها، خدمات، اطلاعات و فرهنگ به افزایش پیوستگی و وابستگی متقابل میان کشورها منجر شده است. این پدیده پیچیده، دربردارنده بعدهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، زیست محیطی و تکنولوژیک بوده و زندگی انسانی را به شیوه‌های مختلف تحت تأثیر قرار داده است. همچنین، همانند یک شمشیر دو لبه، اثرات

مثبت و منفی گسترده‌ای داشته است. رشد اقتصادی، تسهیل جریان تبادل اطلاعات و فناوری، تبادلات فرهنگی و شکل دادن به ایده‌های مشترک جهانی عام‌المنفعه در برخی از نقاط جهان از اثرات مثبت جهانی شدن به شمار می‌آید. با این حال این پدیده در برخی از کشورهای کمتر توسعه یافته به افزایش نابرابری‌های اقتصادی، تحت تأثیر قرار دادن فرهنگ‌های محلی به دلیل فرایند همگن سازی و تخریب محیط زیست انجامیده است (مرزه و نجف‌زاده، ۱۴۰۱: ۸۹). این پدیده همچنین ارتباط تنگاتنگی با تروریسم دارد. از یک سو جهانی شدن، گسترش ایدئولوژی‌های افراطی و توانایی گروه‌های تروریستی را برای فعالیت در مقیاس‌های منطقه‌ای و جهانی را تسهیل کرده است؛ برای نمونه، اینترنت و پلتفرم‌های رسانه‌ای گوناگون به ابزارهای قدرتمندی برای جذب نیرو و گسترش ایدئولوژی‌های خشن تبدیل شده‌اند. از سوی دیگر این پدیده به علل ریشه‌ای برخاستن و تکثیر تروریسم نیز کمک کرده است. نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی، و همچنین به‌حاشیه‌راندن سیاسی نیروهای سنتیِ مسلط در نتیجهٔ توزیع نابرابر مزایای جهانی‌شدن، تشدید شده‌اند (آل غفور و صادقیان، ۱۳۹۷: ۵۹۸).

اقتصاد سیاسی

علم اقتصاد سیاسی به تحلیل چگونگی تأثیر نیروها و فرایندهای سیاسی بر سیاست‌های اقتصادی و نتایج این سیاست‌ها بر جوامع مختلف متمرکز است. اقتصاد سیاسی بررسی می‌کند که چگونه تصمیماتی سیاسی مانند سیاست‌های مالی، پولی، تجاری و تنظیمی می‌توانند تخصیص منابع و توزیع ثروت را تحت تأثیر قرار دهند (نیلی، ۱۳۹۸: ۳). این حوزه شامل مطالعه سیستم‌های اقتصادی مختلف از قبیل سرمایه‌داری، سیوسیالیسم و اقتصادهای مختلط است و تحلیل می‌کند که چگونه این سیستم‌ها منابع را تخصیص داده و ثروت را توزیع می‌کنند. همچنین در این حوزه، نقش نهادهای سیاسی، مانند مجالس، بانک‌های مرکزی و سازمان‌های بین‌المللی در شکل‌دهی به نتایج اقتصادی مورد بررسی قرار می‌گیرد. علاوه بر آن اقتصاد سیاسی به بررسی دینامیک‌های قدرت، گروه‌های ذی‌نفع و ایدئولوژی‌های سیاسی می‌پردازد و تحلیل می‌کند که چگونه این عوامل، تصمیمات اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند (Gunter, 2021: 61). در عصر جهانی شدن این رشته تعاملات سیاسی و اقتصادی جهانی و تأثیر آنها بر اقتصادهای داخلی را نیز بررسی می‌کند.

اقتصاد سیاسی، یک موضوع میان رشته‌ای است که میان سیاست و اقتصاد پل می‌زند و با بررسی رفتارهای سیاسی و اقتصادی دولت‌ها، شرکت‌های فرامرزی، نهادهای ملی، سازمان سیاسی–نظامی، جنبش‌های اجتماعی و فرهنگی و طیف وسیعی از گروه‌های غیردولتی، درک عمیق‌تری از تحولات جهانی، منطقه‌ای و ملی ارائه می‌دهد. این رشته در صورت لزوم به بررسی عوامل داخلی در کشورهای خاص نیز می‌پردازد تا تأثیر ساختارها و فرایندهای داخلی بر فعالیت‌ها و سیاست‌های خارجی را دریابد (نیلی، ۱۳۹۸: ۴).

نظریه نونهادگرایی

کانون محوری نظریه نونهادگرایی، مقوله نظم و ثبات سیاسی است. بر اساس این نظریه، شرط بنیادین توسعه اقتصادی و در پی آن امنیت پایدار، مهار خشونت است (North et al, 2009: 30). به اعتقاد داگلاس نورث[1] نظریه‌پرداز برجسته نونهادگرایی، میان سیاست اقتصادی که همان تولید و توزیع ثروت است و پایداری روند سیاسی که ناظر بر نبود خشونت است، ارتباط متقابل و تنگاتنگی وجود دارد. وی نظام‌های سیاسی را در دو دسته: نظم دسترسی محدود و نظم دسترسی باز صورت‌بندی می‌کند. در نظم دسترسی محدود، سازوکار کنترل خشونت و حفظ نظم، مبتنی بر ائتلاف قدرت حاکم با افراد و سازمان‌های دارای ظرفیت است. ائتلاف غالب، دسترسی افراد و نیروها را به منابع و فعالیت‌های سودآور محدود می‌کند. نخبگان در چنین نظمی به رانت‌های گوناگون زمین، حق امتیازات طبیعی و سود انحصاری معاملات و قراردادها دسترسی دارند. از آنجا که گسترش خشونت می‌تواند سبب کاهش رانت و منافع این نیروها شود، آنان همکاری با دولت در قالب یک ائتلاف را بر خشونت و بی‌نظمی سیاسی ترجیح می‌دهند. بر این اساس، در شرایط نظم دسترسی محدود، ائتلاف حاکم از نظام سیاسی برای تنظیم رقابت اقتصادی و به دست آوردن رانت بهره‌برداری می‌کند. رانت‌ها نیز به نوبه خود عامل اصلی شکل دهنده روابط اجتماعی، کنترل خشونت و ایجاد کننده همکاری هستند (North

1. Douglas North

et al, 2009: 23). این نوع نظم، شکننده‌ترین و ناپایدارترین گونه نظام سیاسی است که در آن نیروهای قدرتمند و خارج از ائتلاف حاکم، از توانایی برهم‌زنی نظم موجود برخوردارند. به همین جهت در قالب الگوی ثبات سیاسی و اقتصادی این نظریه، توسعه اقتصادی و ثبات سیاسی دسترس‌پذیر نبوده و با وضعیت امتناع روبه‌رو خواهد شد (Cox et al, 2019: 15). در نظم دسترسی محدود، که بیشتر در کشورهای کمتر توسعه‌یافته قابل مشاهده است، فرایند توسعه اقتصادی به دلیل حذف رقابت و افزایش هزینه مبادله، با اختلال مواجه می‌شود. در حالیکه در کشورها توسعه یافته نظام دسترسی باز وجود دارد. در این نوع نظام سیاسی، بنیان‌های سیاسی و اقتصادی بر رقابت و آزادی دسترسی به فرصت‌های اقتصادی و سیاسی استوار است. در نظام دسترسی باز روابط شخصی به دلیل فراگیری قوانین، از اهمیت کمتری برخوردار هستند. دولت انحصار کنترل خشونت را در اختیار دارد، همه از آزادی ایجاد سازمان‌های سیاسی و اقتصادی جدید برخوردارند، خشونت کاملاً کنترل شده است و بستر رقابتی مبتنی بر تخریب خلاق شومپیتری[۱] فراهم است (کاظمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۶۸).

بر پایه نظریه نونهادگرایی، خشونت، نه‌تنها در جوامع توسعه‌نیافته بلکه در جوامع توسعه‌یافته نیز وجود دارد. با این حال آنچه این دو دسته نظام سیاسی را از هم متمایز می‌کند، وجود سطحی از نهادها و نهادینه‌سازی‌ها است. نهادها در کشورهای توسعه‌یافته دارای کارایی و اثربخشی بیشتری در راستای محدود کردن خشونت هستند و در مقابل ضعف یا فقدان نهادهای کارآمد، دلیل عمده خشونت در جوامع توسعه نیافته به شمار می‌روند (همان، ۱۴۰۱: ۴۶۸). نورث، نهادها را به عنوان «هرگونه محدودیتی که انسان برای شکل دادن به تعاملات خود ایجاد می‌کند» معرفی می‌کند و از آنها به عنوان قوانین بازی در جامعه یاد می‌کند. او معتقد است که کشورهای جهان سوم فقیر هستند؛ زیرا محدودیت‌های نهادی، مجموعه‌ای از بازده‌ها را برای فعالیت‌های اقتصادی یا سیاسی ایجاد می‌کنند که فعالیت‌های تولیدی که منجر به توسعه شود را تشویق نمی‌کنند (Yousif & El-Joumayle, 2022: 5). در شرایط پایداری خشونت، هزینه‌های سرمایه‌گذاری اقتصادی در این کشورها به شدت افزایش می‌یابد و استمرار این امر، وضعیت کشور را با دگرگونی و تغییرات منفی روبه‌رو می‌سازد. در این جوامع اگر گروه‌های خواهان رانت نتوانند از طریق جذب در ائتلاف حاکم به خواسته‌های خود برسند، نبردهای خشونت‌آمیز به رویکرد اصلی آنها برای کسب رانت‌های موجود تبدیل می‌شود (North et al, 2009: 28). در این شرایط وجود خشونت شدید میان دولت و گروه‌ها و اقوام محروم از رانت، توسعه اقتصادی و سیاسی را با چالش‌های عمده‌ای روبه‌رو می‌کند. چیزی که نورث و همکاران خود از آن به عنوان «توسعه در سایه خشونت» یاد می‌کنند.

در پژوهش پیش‌رِو برای درک بهتر شرایط کنونی عراق، عملکرد نهادها مورد مطالعه قرار می‌گیرند. به تعبیر ساده‌تر ما عملکرد نهادهای سیاسی و اقتصادی عراق را مطالعه می‌کنیم تا بفهمیم چگونه این نهادها بر توسعه این کشور تأثیر گذاشته‌اند و از آنجا که رشد و توسعه در نظریه نونهادگرایی، بنیان اصلی امنیت پایدار است، این‌گونه خواهان دست‌یابی به دلیل چرایی و چگونگی تداوم چرخه‌های ترور در عراق هستیم. از آنجا که ما فرض کرده‌ایم که استمرار چرخه‌های ترور در عراق ناشی از ضعف و ناکارآمدی نهادهای سیاسی و اقتصادی آن کشور است، معتقدیم که نظریه نونهادگرایی با توجه به تمرکزی که بر اهمیت نهادها در فرایند توسعه اقتصادی و ثبات سیاسی دارد، بستر مناسبی را برای رسیدن به پاسخ مهیا می‌کند.

روش پژوهش

در این پژوهش که بر منابع و آمارهای اقتصادی و اجتماعی در دسترس و تبین رابطه میان آنها با یکدیگر تکیه شده‌است، با اتخاذ رویکردی بر مبنای توصیف و تحلیل سعی شده، که امر ترور در کشور عراق بررسی شود. به عبارت دیگر، خشونت و تروریسم در عراق به‌عنوان موضوع اصلی پژوهش در نظر گرفته شده و عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعیِ مؤثر بر آن، به‌عنوان متغیرهای تأثیرگذار تعریف شده‌اند. بر اساس فرضیهٔ این مقاله، میان خشونت و تروریسم از یک سو و این عوامل از سوی دیگر، رابطه‌ای متقابل و تأثیرگذار وجود دارد.

۱. مفهومی است که توسط جوزف شومپیتـر، اقتصاددان برجسته، در تحلیل خود از فرآیند نوآوری و رشد اقتصادی معرفی شد. این مفهوم بیان می‌کند که نوآوری‌ها و پیشرفت‌های فناوری، با ایجاد محصولات و فرآیندهای جدید، موجب حذف یا تخریب روش‌ها، صنایع، و فناوری‌های قدیمی می‌شوند.

یافته‌های پژوهش

تبارشناسی خشونت در عراق پساصدام

تاریخ معاصر عراق فراز و نشیب‌های بسیاری را تجربه کرده است. از سال ۱۹۸۰ تاکنون، این کشور جنگ هشت ساله با ایران (۱۹۸۸-۱۹۸۰)، تهاجم به کویت در ۱۹۹۰، جنگ اول خلیج فارس در ۱۹۹۱، اشغال توسط آمریکا در ۲۰۰۳ و سقوط رژیم بعث را پشت سر گذاشته است. در این دوره، مبارزات کردها و شیعیان با رژیم بعث و تحریم‌های بین‌المللی (۱۹۹۰-۲۰۰۳) نیز برجسته است. پس از سقوط رژیم بعث، خشونت‌ها در پنج دوره قابل تقسیم‌بندی‌اند: فاز اول شورش، جنگ داخلی، فاز دوم شورش، ظهور داعش و اعتراضات اکتبر.

خشونت‌های فاز اول، با هدف مقابله با اشغالگری آمریکا رخ داد؛ در حالی که فاز دوم ماهیتی قومی و نژادی داشت. اگر فاز اول با ورود نیروهای آمریکایی آغاز شد، فاز دوم با خروج آن‌ها برانگیخته شد (Hasan, 2023: 188).

فاز اول شورش ۲۰۰۶– ۲۰۰۳

این فاز اندکی پس از تهاجم آمریکا در سال ۲۰۰۳ و سرنگونی رژیم بعث آغاز شد و تحت تأثیر عوامل متعددی شکل گرفت. نیروهای ائتلاف به رهبری آمریکا نتوانستند خلأ قدرت ناشی از سقوط ناگهانی رژیم بعث را پر کنند که این امر هفته‌ها هرج‌ومرج را به دنبال داشت. همچنین، دستور پل برمر[1]، رئیس حکومت ائتلاف موقت در عراق، مبنی بر انحلال ارتش عراق، موجب بیکار شدن هزاران افسر نظامی و افزایش نارضایتی در میان آنان شد. علاوه بر این، نبود کمک‌های فوری بشردوستانه و امدادرسانی به عراقی‌هایی که از تهاجم، اثرات درازمدت سرکوب رژیم صدام، سوءمدیریت و تحریم‌های بین‌المللی رنج می‌بردند، همراه با انحلال حزب بعث و تشکیل کمیسیون بعث‌زدایی، به گسترش تنش‌های فرقه‌ای و خشونت‌ها در سال ۲۰۰۳ دامن زد. شورشیان از گروه‌های متنوعی شامل شبه‌نظامیان خصوصی، بعثی‌های طرفدار صدام، مخالفان محلی حکومت ائتلاف موقت و جهادگران خارجی تشکیل شده بودند. این گروه‌ها جنگی فرسایشی و نامتقارن را علیه نیروهای بین‌المللی به رهبری آمریکا و دولت جدید عراق آغاز کردند؛ در حالی که میان خودشان نیز به دلیل تضاد منافع و دیدگاه‌ها، درگیری‌های خونینی جریان داشت. فاز اول خشونت‌ها که به‌عنوان شورش آغاز شده بود، در فوریه ۲۰۰۶ شدت گرفت و به یک جنگ داخلی تبدیل شد.

جنگ داخلی ۲۰۰۸– ۲۰۰۶

در فوریه ۲۰۰۶، با بمب‌گذاری حرم عسکریین در سامرا توسط القاعده، که تحت عنوان دولت اسلامی عراق فعالیت می‌کرد، تنش‌های فرقه‌ای میان شیعیان و اهل تسنن عراق به اوج خود رسید. این تنش‌ها منجر به درگیری‌های خونینی میان دو گروه، و همچنین با نیروهای ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا و دولت جدید عراق شد. ناتوانی ائتلاف بین‌المللی در کنترل اوضاع، به شکل‌گیری گروه‌های شورشی متعدد با پوشش قومی و فرقه‌ای به‌عنوان واکنشی به تحولات محلی انجامید. از جمله گروه‌های برجسته سنی در این جنگ داخلی، می‌توان به ارتش اسلامی عراق، انصار السنه و دولت اسلامی عراق اشاره کرد. در میان شیعیان نیز جیش المهدی و سازمان بدر به‌عنوان شبه‌نظامیان مهم فعالیت می‌کردند. بر اساس گزارش پروژه شمارش قربانیان عراق موسوم به (IBC[2])، از آغاز تهاجم آمریکا در سال ۲۰۰۳ تا پایان سال ۲۰۰۸، نزدیک به ۱۰۶ هزار نفر جان خود را از دست دادند. تنها در دوره جنگ داخلی، نزدیک به ۶۶ هزار نفر، معادل بیش از ۵۰ درصد کل کشته‌شدگان از آغاز تهاجم آمریکا تا سال ۲۰۰۸، کشته شدند (Hamourtziadou, 2020).

فاز دوم شورش ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۳

خروج نیروهای آمریکایی از عراق در ۱۸ دسامبر ۲۰۱۱ و ضعف شدید دولت جدید عراق در برقراری امنیت از یک سو و احساس محرومیت نسبی، تبعیض و طرد شدگی در میان جوامع سنی از سوی دیگر، منجر به شکل‌گیری اعتراضات و تحصن‌های گسترده‌ای

1. Paul Bremer
2. Iraq Body Count

در استان‌های سنی نشین عراق شد. این تحولات با وقوع بهار عربی، که در دسامبر ۲۰۱۰ از تونس آغاز شد و کشورهای عربی متعددی را درگیر کرد، همزمان شد و همچون کاتالیزوری به برانگیختگی مجدد خشونت‌ها دامن زد. اعتراضات گسترده‌ای در مناطق سنی‌نشین، از جمله فلوجه، رمادی و الانبار، علیه دولت شکننده عراق به رهبری نوری المالکی و شیعیان شکل گرفت که به خشونت کشیده شد. در این درگیری‌ها، ناسیونالیست‌های سنی که خواهان بازگشت به حکومت بعث بودند، به همراه جهادی‌های افراطی نظیر القاعده در یک سو، و دولت تازه‌تأسیس عراق در سوی دیگر قرار داشتند. این دوره، به تکامل گروه‌های تکفیری در سوریه و عراق انجامید و این دو کشور را وارد چرخه‌ای خونبار از خشونت‌ها کرد. در این دوره، بیش از ۱۸ هزار نفر در عراق جان باختند (Hamourtziadou, 2020).

داعش ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷

شرایط نامساعد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی در عراق زمینه را برای گسترش گفتمان تکفیری در مناطق مستعد این کشور فراهم کرد. با پیوستن گروه‌های افراطی سنی به شاخه القاعده در عراق (دولت اسلامی عراق)، این گروه به تدریج گسترش یافت و به دولت اسلامی عراق و شام (داعش) تبدیل شد. در سال ۲۰۱۳، شورش داعش به یک جنگ تمام‌عیار تبدیل شد و این گروه توانست رمادی، فلوجه، تکریت، موصل و بخش‌های بزرگی از شمال عراق را تصرف کند. داعش در اوج قدرت خود، ۵۶ هزار کیلومتر مربع (معادل یک سوم خاک عراق) و ۴.۵ میلیون نفر از جمعیت آن را تحت کنترل داشت. این گروه با ایجاد حکومتی مبتنی بر وحشت، مرتکب جنایاتی چون تجاوز جنسی، آدم‌ربایی، اعدام، قتل‌عام، غارت، اخاذی، تصرف منابع دولتی و قاچاق شد (Van Veen et al, 2021: 33). پیش از سقوط موصل در سال ۲۰۱۴، سیاست‌گذاران بین‌المللی و عراقی بر این باور بودند که دولت اسلامی عراق (سلف داعش) شکست خورده و شورش دیگری بعید است؛ اما این تصور اشتباه بود. این سوءِ برداشت ناشی از درک آن‌ها از شورش‌ها، به‌عنوان پدیده‌هایی خارجی و قابل ریشه‌کن شدن بود؛ در حالی که این شورش‌ها بازتاب خشونت‌آمیز نارضایتی‌های عمیق اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و امنیتی بودند (Van Veen et al, 2021: 34). ظهور داعش نتیجه تعامل پویایی‌های گوناگون در یک دوره طولانی بود؛ از جمله فروپاشی نهادهای دولتی عراق، اشغال خارجی، شکل‌گیری مقاومت مسلحانه و جنگ داخلی که بافت اجتماعی عراق را درهم شکست و هویت عراقی را دچار فرسایش کرد. مشروعیت و جاذبه داعش، که اغلب تنها از منظر دکترین مذهبی و افراط‌گرایی مذهبی تحلیل می‌شود، در واقع بر گرایش‌های عمیقی استوار بود که طی زمان در بطن جامعه عراق ریشه دوانده بود (Van Veen et al, 2021: 34).

تظاهرات اکتبر ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۱

تظاهرات اکتبر، که به انقلاب اکتبر نیز شناخته می‌شود، اگرچه در ابتدا به دلیل برکناری عبدالوهاب الساعدی[1]، ژنرال برجسته عراقی، توسط عادل عبدالمهدی[2] آغاز شد، اما با گسترش اعتراضات و افزایش خشم معترضان، ماهیت و جهت شعارها و مطالبات تغییر یافت. این اعتراضات که در ابتدا علیه ضعف خدمات‌رسانی و فساد دولت بود، به درخواست استعفای دولت و برگزاری انتخابات زودهنگام انجامید. شرایط نامطلوب اقتصادی و اجتماعی، فساد گسترده مالی و سیاسی، بیکاری جوانان، ناکارآمدی دولت در تأمین نیازهای اساسی شهروندان و ناتوانی مجلس عراق در تصویب قوانین مؤثر به دلیل عدم وجود اکثریت پارلمانی، هر یک از بازیگران سیاسی، منجر به شکل‌گیری تظاهراتی گسترده، طولانی و خشونت‌آمیز شد. تظاهرات اکتبر از دو جهت با خشونت‌ها و ناآرامی‌های پیشین عراق متمایز بود: نخست اینکه این اعتراضات از مناطق مرکزی و جنوبی عراق، که عمدتاً شیعه‌نشین هستند، آغاز شد و دوم اینکه مطالبات و اهداف این جنبش، برخلاف دوره‌های پیشین که اغلب به احیای قدرتِ ازدست‌رفته سنی‌ها و مقابله با نظم سیاسی جدید عراق معطوف بود، ماهیتی اجتماعی و در راستای بهبود شرایط زندگی داشت. در نهایت، این اعتراضات به استعفای دولت عادل عبدالمهدی و برگزاری انتخابات پیش از موعد انجامید (ناصحی، ۱۳۹۹).

1. Abdulwahab al-Saadi
2. Adel Abdul Mahdi

جدول ۱. دوره‌های اصلی درگیری، طرف‌های درگیر و عوامل دخیل در چرخه خشونت‌ها در عراق پساصدام

	بازه زمانی	طرف‌های درگیر	عوامل دخیل
فاز اول شورش	۲۰۰۳–۲۰۰۶	ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا و دولت جدید عراق در مقابل ناسیونالیست‌های سکولار سنی و جهادی‌های افراطی	اشغال عراق، انحلال حزب بعث، انحلال ارتش، شکل‌گیری کمیسیون بعثی‌زدایی و ضعف دولت تازه تاسیس عراق
جنگ داخلی	۲۰۰۶–۲۰۰۸	ارتش اسلامی عراق، انصار السنه و القاعده در مقابل جیش المهدی و سازمان بدر همچنین مبارزه ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا و دولت جدید عراق علیه بعضی از این گروه‌های	اشغال عراق، بمب‌گذاری در حرم عسکریین در سامرا، ضعف دولت تازه تاسیس، دخالت عوامل خارجی
فاز دوم شورش	۲۰۱۱–۲۰۱۳	دولت نوری المالکی در مقابل معترضان سنی و نیروهای القاعده	واکنش سرکوبگرانه دولت به اعتراضات، شکل‌گیری بهار عربی، تکثیر جهادی‌ها در سوریه و خروج نیروهای آمریکایی
داعش	۲۰۱۳–۲۰۱۷	داعش و برخی از نیروهای سنی در مقابل دولت مرکزی عراق، نیروهای حشد الشعبی و نیروهای ائتلاف بین‌المللی	فرار رهبران القاعده از دو زندان ابوغریب و التاجی، شورش سال ۲۰۱۱، ضعف ارتش عراق، عدم اقدام اولیه علیه داعش، تسهیل‌گری و مساعدت داعش توسط برخی از سنی‌های عراقی
تظاهرات اکتبر	۲۰۱۹–۲۰۲۱	شیعیان عمدتاً جوان عراقی در مقابل دولت عادل عبدالمهدی، پیوستن برخی از نیروهای سیاسی شیعی از جمله مقتدی صدر به معترضان، همراهی برخی از مسیحیان و سنی‌ها با این تظاهران	عزل ژنرال عبدالوهاب الساعدی، شرایط نامطلوب اقتصادی و اجتماعی، فساد مالی و سیاسی گسترده، بیکاری جوانان، ناکارآمدی دولت در تامین نیازهای اساسی شهروندان عراقی و ناتوانی مجلس عراق در تصویب قوانین مؤثر

(Source: Hamourtziadou, 2020, V Veen et al, 2021: 37- 40, ناصحی، ۲۰۲۰)

تداوم این خشونت‌ها، ظرفیت نهادی دولتی در عراق را برای دهه‌ها تحت تأثیر قرار دادند به صورتی که تاریخ توسعه عراق به بهترین شکل به عنوان کاهش مداوم توانایی‌ها و نهادهای انسانی شناخته می‌شود (Yousif & El-Joumayle, 2020: 9). اگرچه که ظرفیت دولت برای تأمین کالاهای عمومی اساسی مانند صلح و امنیت و به‌ویژه اجرای سیاست‌های توسعه‌ای در دهه ۱۹۷۰ و اوایل ۱۹۸۰ با بهبود سطح مهارت‌ها و آموزش در حال افزایش بود. اما جنگ‌های متوالی، تحریم‌های اقتصادی (۱۹۹۰–۲۰۰۳) و سپس جنگ داخلی (۲۰۰۴–۲۰۰۸) باعث مهاجرت گسترده متخصصانی شد که بسیاری از آن‌ها در بخش دولتی فعالیت می‌کردند. علاوه بر این، روی‌کار آمدن نظم سیاسی جدید و به حاشیه رانده شدن نیروهای سیاسی سنتی در راستای بعثی‌زدایی، موجب بیکاری ده‌ها هزار کارمند دولتی شد. ظهور و قدرت‌یابی داعش در ۲۰۱۳ نیز این مشکلات را تشدید کرد و با تخریب گسترده زیرساخت‌ها، فرایند توسعه اقتصادی و ثبات سیاسی را متوقف ساخت. در نتیجه، همه این عوامل باعث کاهش ظرفیت دولت، از جمله نهادها و سازمان‌های توسعه‌ای عراق گردید (Yousif & El-Joumayle, 2020: 9).

نهادینه‌سازی نظم دسترسی محدود در عراق پساصدام

بی‌ثباتی سیاسی عراق پساصدام، نتیجه عوامل متعددی است که ریشه در ساختارهای سیاسی، اجتماعی و دخالت‌های خارجی دارد. یکی از مهم‌ترین دلایل، ضعف دولت مرکزی است که توانایی مدیریت مؤثر و حفظ وحدت ملی را ندارد. این ضعف باعث شده است که گروه‌های قومی و مذهبی مانند شیعیان، سنی‌ها و کردها خواسته‌های بیشتری برای سهم‌خواهی از قدرت و منابع مطرح کنند (Hasan, 2023: 200). در این میان، اختلافات عمیق فرقه‌ای نقش برجسته‌ای در تشدید تنش‌ها ایفا کرده‌اند. فرقه‌گرایی که به‌ویژه پس از سقوط رژیم صدام حسین برجسته‌تر شده، باعث شد که هویت‌های فرقه‌ای بر هویت ملی ارجحیت پیدا کنند و این مسئله به تشدید درگیری‌ها میان گروه‌های مختلف منجر شده است (کریمی‌فرد، ۱۴۰۲، ۹۴). ساختار سیاسی عراق نیز، به‌جای

کاهش این تنش‌ها، خود به بستری برای تقویت آن تبدیل شده است. قانون اساسی عراق، با تأکید بر دموکراسی، فدرالیسم و پلورالیسم، در عمل به تقسیمات فرقه‌ای و قومی رسمیت بخشیده است. همچنین بر اساس سیستم سهمیه‌بندی سیاسی موسوم به المحاصصه[۱] پست‌های کلیدی میان گروه‌های مختلف قومی و مذهبی توزیع می‌شوند. این سیستم، به‌جای همکاری میان گروه‌ها، رقابت و درگیری‌های شدیدتری را برای کسب قدرت و منابع به وجود آورده است (Hasan, 2023: 201). در نتیجه، دولت مرکزی به نهادی ضعیف تبدیل شده که نمی‌تواند خدمات عمومی اساسی از جمله امنیت را به‌درستی ارائه دهد. علاوه بر این، هویت‌های متکثر در عراق، از جمله هویت‌های قومی و مذهبی، باعث تفرقه بیشتر شده‌اند (عبدالزهراء، ۱۳۹۷: ۲۴). به‌عنوان مثال، شیعیان، سنی‌ها و کردها هر یک به‌جای پیروی از هویت ملی واحد، بیشتر به منافع گروهی خود پایبند هستند (Haddad, 2016: 20). این اختلافات همچنین با دخالت‌های خارجی از سوی بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی پیچیده‌تر شده‌است. این کشورها، هر یک به دلایل استراتژیک و منافع خاص خود، سیاست‌هایی را در پیش گرفته‌اند که منجر به تشدید تنش‌های داخلی شده‌اند (عبدالزهراء، ۱۳۹۷: ۱۵۴). به‌عنوان نمونه، اقدامات ایالات متحده آمریکا در سال ۲۰۰۳، از جمله انحلال ارتش و کمیته بعث‌زدایی، به تضعیف نهادهای دولتی و گسترش شکاف‌های قومی و مذهبی منجر شد (کریمی‌فرد، ۱۴۰۲: ۹۴). عراق به کشوری تبدیل شده که دولت آن توانایی کافی برای ایجاد امنیت و وحدت ملی ندارد، و این موضوع بی‌ثباتی سیاسی را به مشکلی مزمن در این کشور بدل کرده است. چنین وضعیتی نه‌تنها توسعه پایدار و بازسازی عراق را با موانع جدی روبه‌رو کرده، بلکه مسیر پیشرفت اقتصادی و اجتماعی را نیز مختل ساخته است. گذار عراق از یک نظام محدود سرکوبگر به نظمی شکننده، متکثر و پراکنده باعث شده تا سیاست‌گذاران بیشتر به سیاست‌های کوتاه‌مدت روی آورند. این سیاست‌ها به جای تمرکز بر سرمایه‌گذاری‌های پایدار، منابع را به تأمین منافع شبکه‌های قومیتی و مذهبی اختصاص داده‌اند (کاظمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۷۰).

جدول ۲. ظهور و تثبیت مدل نظم دسترسی محدود در عراق پس از ۲۰۰۳

بازیگران خارجی	بازیگران حذف شده	بازیگران اصلی	دوره زمانی
	گروه‌های سنی که به طور تاریخی توسط صدام حسین جذب شده بودند، در روندهای سیاسیاین دوره حضور کم رنگی داشتند.	گروه‌های تبعیدی از جمله شیعیان و کردها مفهوم‌سازی نظام سهمیه‌بندی فرقه‌ای (المحاصصه)	پیش از ۲۰۰۳
پل برمر، رئیس اداره موقت ائتلاف، تلاش کرد: ۱- گروه‌های جدید را وارد فرایند سیاسی کند. ۲- مشاوران آمریکایی را در همه وزارتخانه‌ها مستقر کند. ۳- تأمین امنیت را عمدتاً بر عهده آمریکا بگذارد. با این حال، بازیگران اصلی این دوره با تهدید به تحریم انتخابات و نظام سیاسی جدید توانستند از شکل گیری نظامی سیاسی‌ای که تسلط آنها بر قدرت را کاهش می‌دهد، جلوگیری کنند.	در حالی که رئیس پارلمان از اهل سنت بود، جمعیت سنی دسترسی تاریخی خود به نظام سیاسی و به تبع آن سطح درآمدهای اقتصادی (رانت) که به‌طور سنتی دریافت می‌کردند، را از دست دادند. تا سال ۲۰۰۶، شورش‌ها در مناطق عرب‌نشین سنی به سرعت افزایش یافتند.	حزب الدعوه، شورای عالی انقلاب اسلامی در عراق، اتحادیه میهنی کردستان، حزب دموکرات کردستان، کنگره ملی عراق و حزب کمونیست عراق یا گروه‌های کوچکتر لیبرال و سکولار این گروه‌های بر نهادینه‌سازی نظام سهمیه‌بندی فرقه‌ای در پیش نویس قانون اساسی متمرکز بودند.	۲۰۰۳– ۲۰۰۷
با وجود افزایش تعداد نیروهای آمریکایی،	وعده دولت برای ارائه حمایت	پس از تصویب قانون اساسی جدید در سال	۲۰۰۷–

۱. Al-Muhasasa: به طور کلی به سیستمی اشاره دارد که در آن قدرت، منابع و مناصب دولتی بر اساس معیارهای **هویتی** (مانند مذهب، قومیت یا جناح‌های سیاسی) توزیع می‌شوند.

بازیگران خارجی	بازیگران حذف شده	بازیگران اصلی	دوره زمانی
توانایی و تمایل ائتلاف تحت رهبری آمریکا برای جلوگیری از تثبیت نظم دسترسی محدود جدید کاهش یافت، زیرا تمرکز اصلی بر امنیت و فراهم کردن شرایط خروج از عراق بود.	به قبایل سنی که علیه شورشیان جنگیدند، عامل مهمی در بهبود وضعیت امنیتی بود.	۲۰۰۵ و انتخابات سال ۲۰۰۶، تثبیت قدرت توسط نخبگان جدید صورت گرفت. سیاست اقتصادی به سرعت به سمت ایجاد اشتغال در بخش دولتی (بر اساس روابط و وابستگی‌های سیاسی) تغییر جهت داد. تثبیت قدرت بازیگران اصلی	۲۰۱۱
حمایت و هجوم متحدین، دولت را قادر ساخت تا شورش را شکست دهد.	ناتوانی در تطبیق قبایل سنی که با شورشیان جنگیدند منجر به افزایش خشونت و گسترش سریع خشونت شورشیان شد.	تلاش‌ها برای توسعه احزاب غیرفرقه‌ای ناکام ماند. تمرکز کوتاه‌مدت بر رویکردهای مبتنی بر روابط و وابستگی‌های سیاسی بدون توقف ادامه یافت. نهادینه‌سازی کامل	۲۰۱۲– ۲۰۱۷
اضافه شدن برخی عناصر سنی بیشتر به ساختار قدرت، به کاهش خشونت کمک کرد. هم‌زمان، قیمت بالای نفت این امکان را فراهم کرد که بازیگران اصلی در نظم دسترسی محدود، منابع کافی برای تأمین نیازهای فزاینده نظام رانت‌محور را حداقل در کوتاه‌مدت در اختیار داشته باشند.			پس از ۲۰۱۷

(Source; Hamilton, 2020: 11)

پیش از سال ۲۰۰۳، عراق تحت نظامی محدود و انحصاری اداره می‌شد که اقشار بزرگی از جمعیت، به‌ویژه شیعیان و کردها، از مشارکت در فرایندهای سیاسی محروم و اغلب با خشونت سرکوب می‌شدند. در این نظام، مخالفت و مشارکت سیاسی واقعی به‌شدت محدود بود (عبدالزهراء، ۱۳۹۷: ۸۲). با سقوط رژیم صدام، تلاش‌ها برای ایجاد نظمی جدید آغاز شد که به‌تدریج به شکل‌گیری نظم دسترسی محدود انجامید. در دو سال نخست پس از ۲۰۰۳، سیاست‌گذاری اقتصادی تحت کنترل اداره ائتلاف موقت به رهبری پل برمر قرار داشت. برمر طرحی ۵۴۰ روزه ارائه داد که شامل تدوین قانون اساسی جدید، برگزاری همه‌پرسی و انتخابات بود (کاظمی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۶). بااین‌حال، تلاش‌های او برای ایجاد نهادهای فراگیر با مخالفت شش حزب اصلی شامل حزب الدعوه، شورای عالی انقلاب اسلامی در عراق، اتحادیه میهنی کردستان، حزب دموکرات کردستان، کنگره ملی عراق و حزب کمونیست عراق روبه‌رو شد. این احزاب که نگران انتقال تدریجی قدرت بودند، خواستار تسریع روند گذار شده و برای تسلط بیشتر بر نهادهای سیاسی فشار آوردند. در نیمه دوم سال ۲۰۰۳، با تشدید خشونت‌ها و فشار کشورهای ائتلاف برای خروج از عراق، برمر خواسته‌های این احزاب را پذیرفت. معرفی سهمیه‌هایی برای کرسی‌های شورای حکومتی عراق و اعطای حق وتو به اعضای موجود، قدرت این گروه‌ها را برای کنترل نهادهای سیاسی و دسترسی به منابع دولتی تثبیت کرد. این ساختار جدید سیاسی به‌جای ایجاد فراگیری و پایداری، به تقویت نظمی شکننده انجامید که در آن تمرکز بر تقسیم رانت‌ها میان نخبگان و تثبیت قدرت گروه‌های خاص بود(Hamilton, 2020: 6).

در سال ۲۰۰۴، تسلط نخبگان جدید بر دستگاه دولتی عراق به‌وضوح قابل مشاهده بود. شش حزب اصلی توانستند طرح اخضر ابراهیمی[1]، نماینده ویژه سازمان ملل، برای تشکیل دولت انتقالی تکنوکرات را ناکام بگذارند؛ طرحی که می‌توانست آن‌ها را از برتری در انتخابات آینده محروم کند. این احزاب با تهدید به قطع حمایت از روند انتقال، فشار آوردند تا ائتلاف بین‌المللی ادامه نقش شورای حکومتی عراق در دوران انتقال را بپذیرد. در ژانویه ۲۰۰۵، ائتلاف نخبگان توانست کنترل خود را از طریق اولین انتخابات عراق بر دستگاه دولتی تثبیت کند. این انتخابات که برای مجمعی موقت برگزار شد، مسئولیت تدوین قانون اساسی جدید را بر عهده داشت و به بازیگران اصلی اجازه می‌داد قوانین را به نفع خود تنظیم کنند. حذف بازیگران جدید از فرایند سیاسی در این واقعیت آشکار شد که احزاب شیعه در شورای حکومتی عراق، تلاش‌های آیت‌الله علی سیستانی برای گنجاندن نامزدهای مستقل در فهرست‌های انتخاباتی شیعیان را رد کردند. قدرت‌گیری این أحزاب و تسلط بر رانت‌های سیاسی و اقتصادی منجر به بازنگری دیگر

1. Lakhdar Brahimi

بازیگران عراقی در موضع خود گردید. حزب اسلامی عراق، که پایگاه حامی آن اهل سنت بود، ابتدا انتخابات ژانویه ۲۰۰۵ را تحریم کرده، اما با مشاهده نفوذ روزافزون این احزاب و درک خطرات انزوای سیاسی، ائتلاف انتخاباتی بزرگ‌تری تشکیل داد و در انتخابات دسامبر ۲۰۰۵ شرکت کرد. در این انتخابات، میزان مشارکت به حدود ۸۰ درصد افزایش یافت (Hamilton, 2020: 6-7).

قانون اساسی جدید عراق به تثبیت توافق میان نخبگان سیاسی انجامید و ابزارهایی برای توزیع مشاغل وزارتی و مناصب ارشد دولتی بر اساس خطوط فرقه‌ای در اختیار احزاب قرار داد. این مناصب به‌طور گسترده برای تقویت شبکه‌های حامی‌پرور استفاده شدند. با این‌حال، شکنندگی این توافق سیاسی به‌زودی آشکار شد؛ زیرا قبایل سنی در مناطق مرکزی عراق که پیش‌تر از دسترسی به رانت‌های سیاسی بهره‌مند بودند، به‌تدریج حمایت خود را به جنبش‌های شورشی معطوف کردند. بر اساس مدل نظم با دسترسی محدود، ناتوانی در تأمین رانت‌های کافی برای این بازیگران به افزایش سریع خشونت و از دست رفتن بخش‌های وسیعی از سرزمین منجر شد. این وضعیت نه‌تنها تولید رانت‌های اقتصادی، بلکه تمامیت دولت را نیز به خطر انداخت (کاظمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۷۸). دولت عراق تنها با اتکا به حمایت نظامی خارجی و گنجاندن بهتر این گروه‌ها در توافق سیاسی از طریق اعطای مشاغل دولتی، توانست این روند را معکوس کند. شکنندگی این نظام سیاسی، با وجود درآمدهای گسترده نفتی، در این واقعیت نمایان شد که حذف یک اقلیت نسبتاً کوچک از توافق سیاسی، کاهش سریع امنیت و تهدید جدی علیه ثبات دولت را به همراه داشت. چنین مدلی توانایی تضمین انحصار خشونت و حفظ امنیت پایدار در برابر مخالفت اقلیت‌ها را ندارد.

تجزیه وتحلیل

ضعف نهادهای اقتصادی عراق برآمده از نظم دسترسی محدود

منظور از نهادهای اقتصادی، مجموعه‌ای از قوانین، مقررات، رویه‌ها و ساختارهای اجتماعی است که رفتارهای اقتصادی افراد و سازمان‌ها را شکل می‌دهند و تنظیم می‌کنند. این نهادها می‌توانند رسمی یا غیررسمی باشند. هدفشان فراهم کردن چارچوبی برای فعالیت‌های اقتصادی است. وظیفه اصلی این نهادها کاهش عدم اطمینان و پیش‌بینی پذیرتر کردن رفتارهای اقتصادی، کاهش هزینه‌های مبادله، توزیع بهینه منابع و حفظ ثبات اقتصادی است (North et al, 2009: 53). نهادهای اقتصادی همچنین نه‌تنها بر توزیع منابع بلکه بر انگیزه‌ها و رفتارهای افراد در اقتصاد اثر می‌گذارند و تأثیر عمده‌ای بر رشد، عدالت و رفاه اقتصادی دارند. کیفیت و کارآمدی نهادهای اقتصادی از عوامل کلیدی در رشد و توسعه اقتصادی یک کشور هستند (Cox et al, 2019: 18).

بر اساس اداره اطلاعات انرژی آمریکا، عراق دومین تولیدکننده بزرگ نفت در اوپک و ششمین تولیدکننده مایعات نفتی در جهان است. این کشور با ۱۴۵ میلیارد بشکه ذخایر اثبات‌شده نفت خام، ۱۷٪ ذخایر خاورمیانه و ۸٪ ذخایر جهانی را در اختیار دارد (EIA, 2024). اقتصاد تک‌محصولی عراق که به نفت وابسته است، به‌دلیل تحریم‌های بین‌المللی (۱۹۹۰–۲۰۰۳) و تهاجم آمریکا در ۲۰۰۳ آسیب جدی دید. صادرات نفت آن از ۲ میلیون بشکه در روز در ۱۹۸۹ به کمتر از ۵۰۰ هزار بشکه در ۲۰۰۳ کاهش یافت (CEIC, 2026). با این حال، این صادرات در سال‌های بعد بهبود یافت و در ۲۰۱۹ به رکورد ۳.۹۶ میلیون بشکه در روز رسید (CEIC, 2026). در ادامه، تغییرات شاخص‌های اقتصادی عراق از ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۱ بررسی خواهد شد تا عملکرد نهادهای جدید و تأثیر رشد صادرات نفت بر روند توسعه‌ای آن کشور مشخص شود.

جدول ۳. جدول نشان‌دهنده میانگین شاخص‌های برجسته اقتصادی و اجتماعی عراق از ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۱ است.

بازه زمانی	۲۰۰۳–۲۰۰۶	۲۰۰۶–۲۰۰۸	۲۰۱۱–۲۰۱۳	۲۰۱۳–۲۰۱۷	۲۰۱۹–۲۰۲۱
تولید ناخالص داخلی	۶ ٪	۵.۲%	۹.۷ %	۴.۹ %	۱.۶– %
سرانه درآمد	۱۵۳۰ دلار	۳۲۸۶ دلار	۶۲۶۳ دلار	۵۲۵۶ دلار	۴۸۹۶ دلار
بیکاری	۸.۷ %	۸.۵ %	۸.۵ %	۱۰.۹ %	۱۵.۴ %
تورم	۳۷.۷ %	۱۸.۸ %	۴.۵ %	۱.۲۵ %	۲.۱۴ %
فقر	۳۵.۵ %	۲۷.۴ %	۱۸.۸ %	۲۲ –۲۰%	۲۴.۲ %

(Source: Kadhim, 2021: 200-201, World Bank A and B, 2026, Trading Economic, 2023, United Nations Development Programme, 2022, Tamim, 2023)

عراق در فاصله سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۱ دوره‌ای از تحولات شدید سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را پشت سر گذاشت که تأثیر عمیقی بر شاخص‌های کلان اقتصادی و اجتماعی این کشور داشت. رشد تولید ناخالص داخلی (GDP) طی این سال‌ها با نوسانات چشمگیری همراه بود. در سال‌های ۲۰۰۳–۲۰۰۶، با سقوط صدام حسین و اشغال عراق توسط آمریکا، رشد اقتصادی حدود ۶ درصد ثبت شد که ناشی از بازسازی زیرساخت‌های تخریب‌شده و آغاز صادرات نفت بود. اما در سال‌های ۲۰۰۶–۲۰۰۸، جنگ داخلی میان گروه‌های قومی و مذهبی باعث کاهش رشد اقتصادی به ۵.۲ درصد شد؛ زیرا خشونت‌ها فعالیت‌های اقتصادی را محدود کرد. در سال‌های ۲۰۱۱–۲۰۱۳، افزایش صادرات نفت و ورود سرمایه‌گذاری‌های خارجی رشد اقتصادی را به اوج ۹.۷ درصد رساند(World Bank A, 2026). بااین‌حال، ظهور داعش (۲۰۱۳–۲۰۱۷) و تخریب زیرساخت‌های کلیدی، همراه با کاهش درآمدهای غیرنفتی، بار دیگر رشد اقتصادی را کاهش داد. در سال‌های ۲۰۱۹–۲۰۲۱ نیز کاهش تقاضای جهانی نفت به دلیل پاندمی کووید–۱۹ و ناآرامی‌های داخلی، رشد اقتصادی را به منفی ۱.۶ درصد رساند (World Bank A, 2026). تغییرات این دوره بر درآمد سرانه نیز تأثیرگذار بود. درآمد سرانه که در سال ۲۰۰۳ تنها ۱۵۳۰ دلار بود، با افزایش قیمت نفت و صادرات بیشتر به ۶۲۶۳ دلار در سال‌های ۲۰۱۳–۲۰۱۱ رسید؛ اما نوسانات بازار نفت و کاهش سرمایه‌گذاری داخلی باعث شد این رقم تا سال ۲۰۲۱ به ۴۸۹۶ دلار کاهش یابد (World Bank B, 2026). شاخص‌های دیگر مانند بیکاری، تورم و فقر نیز این تحولات را بازتاب می‌دهند. نرخ بیکاری در سال‌های اولیه اشغال عراق ۸.۷ درصد بود؛ اما در دوره جنگ داخلی (۲۰۰۶–۲۰۰۸) و ظهور داعش (۲۰۱۳–۲۰۱۷) به‌طور چشمگیری افزایش یافت و در سال‌های ۲۰۱۹–۲۰۲۱ به میانگین ۱۵.۴ درصد رسید (Tamim, 2022). این نرخ بالا، به‌ویژه در میان جوانان، عامل کلیدی جذب آن‌ها به گروه‌های شبه‌نظامی شد (Kadhim, 2021: 200). تورم نیز از میانگین ۳۷.۷ درصد در سال‌های ۲۰۰۶–۲۰۰۳ به ۱۸.۸ درصد در ۲۰۰۶–۲۰۰۸ و در نهایت به ۲.۱۴ درصد در سال‌های ۲۰۱۹–۲۰۲۱ کاهش یافت. کاهش تورم عمدتاً به دلیل تثبیت ارز و بهبود ساختارهای اقتصادی با حمایت بین‌المللی بود (Trading Economics, 2023). نرخ فقر از ۳۵.۵ درصد در سال ۲۰۰۳ به ۱۸.۸ درصد در سال‌های ۲۰۱۱–۲۰۱۳ کاهش یافت، اما با تشدید نابرابری و ناکارآمدی دولت در توزیع منابع، این رقم در سال‌های ۲۰۱۹–۲۰۲۱ به ۲۴.۲ درصد بازگشت (Kadhim, 2021: 200).

جدول ۴. شاخص‌های حکرانی مطلوب در عراق از ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۱

بازه زمانی	کنترل فساد[۱]	کیفیت نظارت[۲]	اثربخشی دولت[۳]	ثبات سیاسی و عدم وجود خشونت و تروریسم[۴]
۲۰۰۳–۲۰۰۶	۱.۳۸–	۱.۵۱–	۱.۶۸–	۲.۷–
۲۰۰۶–۲۰۰۸	۱.۴۵–	۱.۳۰–	۱.۵۱–	۲.۷–
۲۰۱۱–۲۰۱۳	۱.۲۷–	۱.۱۰–	۱.۰۶–	۱.۹–
۲۰۱۳–۲۰۱۷	۱.۴۰–	۱.۱۰–	۱.۱۵–	۲.۳–
۲۰۱۹–۲۰۲۱	۱.۳۳–	۱.۲۰–	۱.۳۱–	۲.۵–

(Source: World Bank C, 2026)

بر اساس جدول شماره ۴، شاخص‌های حکمرانی در عراق بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۱ نوسانات قابل‌توجهی نشان می‌دهند. کنترل فساد و کیفیت نظارت در بازه ۲۰۱۱–۲۰۱۳ بهبود نسبی داشتند؛ اما در دوره‌های بعد، کاهش یافتند. اثربخشی دولت نیز در بازه ۲۰۱۱–۲۰۱۳ به بهترین وضعیت خود رسید؛ اما با از راه رسیدن داعش به شدت کاهش یافت و به پایین‌ترین رقم خود رسید. در این میان، شاخص ثبات سیاسی و عدم وجود خشونت و تروریسم، شاهد کاهش مداوم و به طبع بهبود شرایط بود به طوری که از منفی ۲.۷ در سال ۲۰۰۳ به منفی ۱.۹ در سال ۲۰۱۳ رسید.؛ اما در ۲۰۱۳ این شاخص با ظهور داعش مجدداً افزایشی شد و در

۱. به توانایی دولت در مهار سوء استفاده از قدرت برای منافع شخصی و جلوگیری از فساد سیستمی در ساختار دولت اشاره دارد.

۲. به توانایی دولت در تدوین و اجرای سیاست‌های کارآمد و فراگیر جهت توسعه بخش خصوصی اشاره دارد.

۳. این شاخص نشان دهنده توانایی دولت در ارائه خدمات عمومی با کیفیت، اجرای سیاست‌ها و احترام به تعهدات قانونی است.

۴. معیاری برای اندازه‌گیری احتمال بی‌ثباتی سیاسی، خشونت و تهدیدهای تروریستی که بر توانایی دولت در اداره کشور تأثیر می‌گذارند، است.

بازه‌های زمانی ۲۰۱۳–۲۰۱۷ و ۲۰۱۹– ۲۰۲۱ به ترتیب به منفی ۲.۳ و منفی ۲.۵ رسید که گویای شرایط ناپایدار سیاسی و سطح خطرناکی از خشونت است. داده‌های جدول و روند تغییرات شاخص‌ها نشان‌دهنده آن است که نظم دسترسی محدود در عراق باعث شکل‌گیری و تداوم نهادهایی ضعیف و ناکارآمد شده است که به‌جای توسعه پایدار، به تقسیم منابع برای حفظ قدرت‌های سیاسی موجود پرداخته‌اند.

بر اساس چارچوب نظری اتخاذ شده در این پژوهش شکل‌گیری نظم دسترسی محدود به دلیل توزیع نامتوازن ثروت و قدرت به تعمیق هویت‌های میان فرقه‌ای و ترجیح آنها بر هویت ملی انجامیده است. سر ریز این مسئله به ساختارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عراق، به برآمدن نهادهای ناکارآمد و قوانین نابالغ انجامیده است (Ali & Aljawareen, 2023: 393). بررسی شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی عراق نشان می‌دهد هرگاه خشونت‌ها تشدید شده، این شاخص‌ها بدتر شده‌اند و با کاهش خشونت‌ها روند بهبود داشته‌اند. همچنین، هرگاه شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی بدتر شده، نارضایتی‌ها و خشونت‌ها افزایش یافته است. این رابطه دوسویه نشان می‌دهد که ثبات سیاسی و عدالت اجتماعی پیش‌شرط‌های ضروری برای توسعه پایدار و کاهش خشونت‌ها در عراق هستند. برمبنای نظم با دسترسی محدود، کارآمدی نهادها و قوانین به تقویت این رابطه دو سویه منجر می‌شود.

نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که فروپاشی برخی از نهادهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عراق پس از حمله آمریکا به این کشور، نه‌تنها به ظهور نهادهای باثبات و فراگیر منجر نشد، بلکه به شکل‌گیری نظام مبتنی بر رانت و لابی‌گری انجامید. نظم برآمده در این نظام، نظمی در قالب دسترس محدود است که بسیار شکننده و ناپایدار است. در این نظم سازوکار کنترل خشونت و حفظ نظم مبتنی بر ائتلاف قدرت حاکم با افراد و سازمان‌های دارای ظرفیت است و خود این ائتلاف بر پایه امتیازات و دسترسی افراد و جریانات محدود به قدرت تداوم می‌یابد. تداوم و تثبیت نظم دسترسی محدود در عراق با تقویت هویت قومی و گروهی نسبت به هویت ملی، منجر به ضعف دولت و کاهش مشروعیت آن در راستای انحصار بکارگیری خشونت شده است. در چنین شرایطی بی‌ثباتی سیاسی به یکی از پدیده‌های مزمن در این کشور تبدیل شده است. این بی‌ثباتی همچنین سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است.

با بررسی میانگین شاخص‌های کلان اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در دوره‌های زمانی خشونت‌ها در عراق، به این نتیجه رسیدیم که برآمدن نظم دسترسی محدود و تشدید هویت‌های قومی و مذهبی، فضای سیاسی و به طبع فضای اجتماعی و اقتصادی عراق شاهد فراز و نشیب‌های عمیقی بوده است. اشغال عراق در ۲۰۰۳ در ابتدا منجر به رشد تولید ناخالص داخلی شد که ناشی از تسهیل صادرات نفت بود؛ اما آثار جنگ‌های پیشین، خود را در شاخص‌های دیگر از جمله بیکاری، تورم و فقر به شیوه کاملاً برعکس نشان داد. از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۳ عراق اگرچه شاهد نزاع‌های داخلی خونینی بود، در عرصه اجتماعی و اقتصادی شاهد بهبود تدریجی اوضاع بود؛ به عبارتی بی‌ثباتی سیاسی و امنیتی ناشی از نزاع‌های هویتی و مذهبی روند توسعه‌ای را متوقف نساخت، بلکه تنها شتاب آن را کاهش داد. سرانجام نظم مبتنی بر دسترسی محدود در مواجه با ظهور قدرتمند داعش، کارآمد نبود و روند توسعه‌ای آن کشور متوقف شد؛ به صورتی که تولید ناخالص داخلی به شدت سقوط کرد و بیکاری، تورم و فقر گسترش یافت. این روند با شیوع کرونا و شکل‌گیری محدودیت‌های ناشی از آن تشدید شد.

ثبات سیاسی پایین و اثربخشی ناکافی دولت بر گروه‌های تروریستی و جناح‌های مخالف اجازه داده تا با استفاده از ضعف دولت، بی‌ثباتی را افزایش دهند. کنترل پایین فساد، نارضایتی عمومی را دامن زده و باعث تشدید اختلافات قومی و فرقه‌ای شده است. در سال‌های ۲۰۱۱–۲۰۱۳، بهبود نسبی در شاخص‌ها نشان‌دهنده کاهش موقتی خشونت بود؛ اما عدم توانایی در ادامه اصلاحات و تقویت نهادهای حکومتی و همین طور ظهور داعش، از سال ۲۰۱۳ به بعد دوباره به افزایش خشونت و کاهش ثبات سیاسی منجر شد. به این ترتیب، داده‌ها نشان می‌دهند که چگونه شکست در اصلاحات ساختاری و حکمرانی مؤثر به‌طور مستقیم چرخه‌های خشونت و بی‌ثباتی را تغذیه کرده است و این چرخه‌ها به‌نوبه خود باعث تضعیف بیشتر شاخص‌های حکمرانی شده‌اند. این تعامل پیچیده بین شاخص‌های حکمرانی و چرخه‌های خشونت، نشان‌دهنده ضرورت توجه به ریشه‌های ساختاری و سیاسیِ بی‌ثباتی، در عراق است.

منابع

آل‌غفور، سیدمحسن و صادقیان، رضا (۱۳۹۷). مدرنیته، جهانی‌شدن و پدیدهٔ تروریسم مدرن و پسامدرن. سیاست، ۴۷(۴۸)، ۵۸۹–۶۰۸.

کاظمی، حامد، دانش نیا، فرهاد و حاجی یوسفی، امیرمحمد (۱۴۰۱). اقتصاد سیاسی توسعه در عراق پساصدام: چرخش سیاسی یا بازتولید نظم دسترسی محدود. رهیافت‌های سیاسی و بین المللی، ۱۵(۴)، ۸۳–۱۱۰.

کاظمی، دانش‌نیا، حاجی‌یوسفی و امیرمحمد (۱۴۰۲). اقتصاد سیاسی بازتولید بی‌ثباتی و منازعه در عراق پساصدام. پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل، ۲۳(۱۲)، ۴۶۰–۴۸۸.

کریمی‌فرد، حسین (۱۴۰۲). تبیین بی‌ثباتی سیاسی در جامعهٔ ناهمگون عراق در سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲، فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۱۴(۴)، ۸۱–۱۰۴.

مرزه، محمد حسین و نجف زاده، رضا (۱۴۰۱). تعدیل ساختاری نئولیبرالیسم و تأثیرات آن بر عراق پس از ۲۰۰۳ میلادی. مطالعات اقتصاد سیاسی بین الملل، ۵(۱)، ۷۷–۱۰۹.

ناصحی، محمد (۱۳۹۹) زمینه‌ها و عوامل اعتراضات عراق و پیامدهای آن برای جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده تحقیقات راهبری، بازیابی از: https://csr.ir/0000Js ، (تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۱۰/۱۴)

نیلی، مسعود (۱۳۹۸). اقتصاد سیاسی، *دانشنامه اقتصاد، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۲(۲)، ۱–۵.

عبدالزهراء، یاسر (۱۳۹۷). تحلیلی بر سیاستگذاری امنیت ملی عراق، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

Ali, H. R., & Aljawareen, A. F. (2023). The Economic And Social Effects Of Terrorism In Iraq For The Period 2014-2020. Resmilitaris, 13(3), 3931-3948.

Al-Ghafour, S., & Sadeghian (2018). Modernity, Globalization, And The Phenomenon Of Modern And Postmodern Terrorism. Siasat, 47(48), 589–608. (In Persian)

Abdulzahra, Y. (2016). An Analysis Of Iraq's National Security Policymaking. Tehran:University Of Tehran Press. (In Persian)

CEIC .(2026). Iraq Crude Oil: Exports, at: Https://Www.Ceicdata.Com/En/Indicator/Iraq/Crude-Oil-Exports, (Accessed on: 3/02/2026).

Cox, G. W., North, D. C., & Weingast, B. R. (2019). The Violence Trap: A Political-Economic Approach To The Problems Of Development. Journal Of Public Finance And Public Choice, 34(1), 3-19.

Gunter, F. R. (2021). The Political Economy Of Iraq: Restoring Balance In A Post-Conflict Society. Edward Elgar Publishing.

Haddad, F. (2016). Shia-Centric State-Building And Sunni Rejection In Post 2003 Iraq (Vol. 7, P. 16). Washington, DC: Carnegie Endowment For International Peace. Published On January 7, 2016

Hamilton, A. (2020, March). The Political Economy Of Economic Policy In Iraq, Research At The London School Of Economics And Political Science, Middle East Center, Conflict Research Programme.

Hamourtziadou, L (2020). Legitimacy, Security And War Crime Let-Offs, at:https://www.iraqbodycount.org/analysis/numbers/2020/, (Accessed on: 31/10/2020).

Hasan, R. A. (2023). The Consequences Of Economic Terrorism On The Iraqi Political And Security System After 2014. The Scientific Review Of The Iraqi Counter Terrorism Service, 3(5), 185-210.

Kadhim, H. L. (2021). The Economic Cost Of Terrorism In Iraq: Preliminary Assessment. Akkad Journal Of Contemporary Economic Studies, 1(4), 197-206.

Kazemi, H., Daneshnia, H., & Hajiyousofi, A. M. (2022). The Political Economy Of Development In Post-Saddam Iraq: Political Shift Or The Reproduction Of The Limited Access Order? Political And International Approaches, 15(4), 83–110. (In Persian)

Kazemi, H., Daneshnia, H., & Hajiyousofi, A. M. (2023). The Political Economy Of Reproducing Instability And Conflict In Post-Saddam Iraq. Iranian Journal Of International Politics, 23(12), 460–488. (In Persian)

Karimifard, Hossein (2022). Explaining Political Instability In The Heterogeneous Society Of Iraq In The Years 2003 To 2022, Quarterly Journal Of Fundamental And Applied Studies Of The Islamic World, 14(4), 81- 104. (In Persian)

Nasahi, M. (2021, December). The Contexts And Factors Of Iraq's Protests And Their Implications For The Islamic Republic Of Iran. Research Institute For Strategic Studies. Https://Csr.Ir/0000Js. (In Persian)

Nili, M. (2019). Political Economy. Encyclopedia Of Economics, 2(2), 1–5. (In Persian)

North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). Violence And The Rise Of Open-Access Orders. Journal Of Democracy, 20(1), 55-68.

Marzeh, & Najafzadeh. (2022). Neoliberal Structural Adjustment And Its Impacts On Post-2003 Iraq. International Political Economy Studies, 5(1), 77–109. (In Persian)

Trading Economics (2023) , Iraq Inflation Rate, Https://Tradingeconomics.Com/Iraq/Inflation-Cpi.

Tamim, M. A. (2023). Statistical Group 2022–2023. General Organization For Statistics And Geographic Information Systems. Https://Cosit.Gov.Iq/Documents/AAS2023/2.Pdf.

U.S. Energy Information Administration (EIA) .(2024, February). Iraq: Energy Sector Highlight, Https://Www.Eia.Gov/International/Overview/Country/Irq?Pa=12&U=0&F=A&V=None&Y=01%2F01%2F2022.

United Nations Development Programme (2022), Human Development Index – Iraq, Https://Data. Undp.Org/Countries-And-Territories/IRQ.

Van Veen, E., Pellise, A. D., Ezzeddine, N., & Napolitano, P. (2021). Band-Aids, Not Bullets. CRU Report: Band-Aids, Not Bullets. EU Policies And Interventions In The Syrian And Iraqi Civil Wars.

World Bank .(2026/A). GDP Growth (Annual %) – Iraq, Https://Data.Worldbank. Org/Indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?Locations=IQ (Accessed on: 12/02/2026).

World Bank .(2026/B). GDP Per Capita (Current US$) – Iraq, Https://Data. Worldbank. Org/Indicator/NY.GDP.PCAP.CD?End=2023&Locations=IQ&Start=2003

(Accessed on: 10/02/2026).

World Bank Group. (2026). Worldwide Governance Indicator (WGI), Https://Databank.Worldbank.Org/Reports.Aspx?Report_Name=WGI-Table&Id=Ceea4d8b. (Accessed on: 10/02/2026). **C**

Yousif, B., & El-Joumayle, O. (2022). The Dynamics Of Protest Movements In Iraq: An Institutional Approach Bassam. In Economic Research Forum Working Papers (No. 1563).